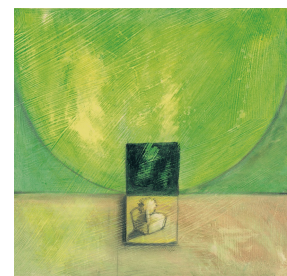

Het religieus en theologisch klimaat ten tijde van Don Bosco

Jacques Schepens

Achtergrondartikel van de hand van Jacques Schepens over het theologisch en religieus klimaat in 'Italië' ten tijde van Don Bosco en over de structuur van de Kerk in en rond Turijn.

samen
DON BOSCO
zijn plaats
geven

1. KERKELIJKE SITUATIE IN DE NEGENTIENDE EEUW

1. De katholieke Kerk algemeen

De negentiende eeuw wordt gekenmerkt door de duidelijke overgang van een eerste periode waarin het verbond tussen 'Troon en Altaar' sterk op de voorgrond stond naar een geleidelijke scheiding tussen kerk en staat. Die scheiding werd ten dele op grimmige wijze aan de kerk opgelegd maar was ook het gevolg van onbekwaamheid en starheid bij sommige kerkleiders om het nodige onderscheid te maken tussen het wezen en de eigenheid van de christelijke boodschap enerzijds en de autonomie van de profane werkelijkheid, o.m. de politiek anderzijds. Dat zal in Italië leiden tot de 'Romeinse Kwestie' maar veel meer nog tot de marginalisering van de katholieken ten aanzien van het politieke leven, uitgedrukt in de kernachtige formule 'non expedit', de verklaring van de paus in 1874 dat het niet opportuun en niet toegelaten is dat de Italiaanse katholieken deel nemen aan de politieke verkiezingen. Toch zijn de kerk en de katholieken zeer sterk aanwezig op het religieuze, sociale en missionaire vlak. Na de perikelen van de Revolutie vindt men in tal van domeinen een ware heropleving.

Na de vervolging van de Revolutie (Pius VI) en van het napoleontisch tijdperk (Pius VII) komen er pausen, die de samenleving voor het christendom willen terugwinnen. Tijdens het leven van Don Bosco zijn het:

Pius VII (1800-1823)¹

Leo XII (1823-1829)

Pius VIII (1829-1830)

Gregorius XVI (1831-1846)

Pius IX (1846-1878)

Leo XIII (1878-1903)

Vanuit mondiaal oogpunt vertoont de katholieke Kerk ontegensprekelijke tekenen van heropleving, van verdieping, van uitbouw van structuren en van evangeliserende pastoraal.

- Met de verschillende naties worden er via concordaten vaste relaties uitgebouwd.
- Er ontstaat een zeer levendig en uitgebreid missionair élan.
- Er zijn tal van doctrinele stellingnamen, zeer verschillend van inhoud en van impact.

Men denke daarbij aan:

1. De encycliek 'Mirari vos' over het katholiek liberalisme (1832)
2. De definitie van het dogma van de Onbevleete Ontvangenis (1854)
3. De encycliek 'Quanta cura' en de 'Syllabus' (1864) tegen de 'dwalingen van de eeuw'.
4. Het Concilie Vaticanum I (1869-1870) met de afkondiging van de Constitutie 'De fide Catholica' en de dogmatische definitie van de onfeilbaarheid van de paus (1869-1870) na de twisten tussen 'infallibilisten' en 'anti-infallibilisten'

(1) gekozen te Venetië na de dood van Pius VI (in Valence), waar het conclaaf plaatsvond (1799-1800); keert naar Rome terug in 1814.

- Bekeringen van bekende figuren door het klimaat van de romantiek (Chateaubriand) en de Oxfordbeweging: in 1845 J.H. Newman (1801-1890) en in 1852 H.E. Manning (1808-1892).
- Eerste hervorming van de universitaire studies onder Leo XII (1824). Uitgangspunt voor een betere appreciatie van de cultuur, voor een betere vorming van de clerus.
- Aanwakking van de 'caritas'-gedachte en de opleving van het sociaal katholicisme met als hoogtepunt de publicatie van de encycliek Rerum novarum (1891). Sterkere beklemtoning van de rol van de leken.
- Opbloei en uitbouw van mannelijke en vrouwelijke congregaties met hun instellingen; tijdens de negentiende eeuw in Italië: 24 mannelijke en 183 vrouwelijke instituten; in Piëmonte: 7 nieuwe mannelijke en 40 nieuwe vrouwelijke instituten.

1.2 De Kerk van Turijn

1.2.1 Bisdommen van Piëmonte

Kerkprovincie van Turijn: Torino, Susa, Acqui, Fossano, Pinerolo, Ivrea, Cuneo, Mondovì, Saluzzo, Alba, Asti, Aosta.

Kerkprovincie van Vercelli: Vercelli, Biella, Alessandria, Casale, Tortona, Novara, Vigevano, Bobbio.

Piëmonte situeert zich niet buiten de complexe religieuze problematiek van het schiereiland Italië. Het krijgt zelfs een paradigmatische betekenis vooral vanuit de politieke stellingname, het cultureel en economisch leven (bezit het minst analfabeten van alle staten van het schiereiland) en door de rijkdom aan caritatieve werken.

1.2.2 Aartsbisschoppen van Turijn tijdens leven van Don Bosco

Overzicht

1. Chiaveroti Colombano (1818-1831)
2. Frasoni Luigi (1832-1862); 1850-1862: Ballingschap in Lyon.
3. Riccardi di Netro Alessandro Ottaviano (1867-1870)
4. Gastaldi Lorenzo (1871-1883)
5. Alimonda Gaetano, kardinaal (1883-1891)

Chiaveroti (1818-1831)

Vooraf aandacht voor de pastoraal in een bisdom dat 'geteisterd' was door de periode van de revolutie en door het napoleontisch tijdperk.

Hij heropent het seminarie van Bra (filosofieopleiding), geeft een duidelijker kerkelijk karakter aan het seminarie van Giaveno. In het klooster van de Filippini te Chieri opent hij een bijhuis van het filosofisch-theologisch seminarie van Turijn (1829): daar krijgt Giovanni Bosco zijn filosofisch-theologische opleiding (1835-1841).

Onder hem wordt te Turijn ook het 'Convitto ecclesiastico di S. Francesco di Sales' geopend. Leiding daarvan heeft de theoloog L. Guala. Don Bosco kreeg er een opleiding in de moraal- en pastoraaltheologie (1841-1844).

Frasoni (1832-1862)

Voor de geschiedenis van de Turijnse en Italiaanse Kerk is het bestuur van Frasoni van groot belang.

Hij wijdt zich aan de zorg voor de clerus. Volgens statistieken van 1839: 623 diocesane priesters, 325 priesters-religieuzen, 216 broeders, 213 zusters.

Met de Restauratie van de Kerk in het Sardisch Rijk had hij ten dele de rechten en privileges van het ancien régime kunnen herwinnen. Er heerste een duidelijk confessionele wetgeving met kerkelijke censuur, een schoolsysteem van klerikale inspiratie, gebaseerd op het Regolamentoo van 1822. Er was ruimte voor conservatieve tendensen. Er bestond een soort van verdenking ten aanzien van instellingen en vernieuwingen van liberale strekking, ten aanzien van het protestantisme (Waldenzen) en van de revolutionaire geest: de werken van het 'Ricovero di Mendicità', de scholen van Ferrante Aporti, avondschoolen en zondagsschoolen, wetenschappelijke congressen.

De situatie verslechtert vanaf 1847 met de eerste hervormingen en het ontslag van de reactionaire graaf Solaro della Margherita door koning Karel-Albert, met de heraanpak van de censuur, de vrijheid van pers en erediens, de afschaffing van het asielrecht en van het forum ecclesiasticum. Vanaf dat ogenblik zal de religieuze geschiedenis van Piëmonte en de daarbij horende conflicten steeds meer verbonden zijn met de geschiedenis van Italië. Belangrijk is in die periode ook de vergadering van de bisschoppen van de kerkprovincie Turijn te Villanovetta (25-29 juli 1849) met als doel een nieuwe gemeenschappelijke actie uit te stippelen ten aanzien van de nieuwe politieke en kerkelijke situatie. Men wijdt er veel aandacht aan de rol van de pers.

Bijzondere aandacht moet men ook wijden aan de heersende richtlijnen op moreel en pastoraal vlak. Hier moet men vooral het Kerkelijk Convict (Convitto ecclesiastico) vermelden.

Gastaldi (1871-1883)

Vooral bekend door vriendschappelijke verhouding met Don Bosco tot op het ogenblik dat hij aartsbisschop van Turijn wordt. Komt in aanvaring met Don Bosco vanuit zijn herstructureringsplannen en pastorale accenten in het aartsbisdom. Het pijnlijk conflict moet genuanceerd gezien worden en kan niet eenzijdig aan één van de twee hoofdspelers toegeschreven worden.

1.2.3 Seminaries voor priesteropleiding in bisdom Turijn

1807: opening van het Metropolitaans Seminarie te Turijn (gesticht in 1711) na de sluiting ervan tijdens de eerste periode van overheersing door Napoleon (1800-1806).

1820: Heropening van het seminarie van Bra, dat gesloten werd tijdens het napoleontisch tijdperk.

1829: Heropening, in het ex-klooster van de Filippini, van het seminarie van Chieri (waar Giovanni Bosco studeert); het blijft bestaan tot 1949 (120 jaar).

1848: Mgr. Frasoni sluit het metropolitaans seminarie van Turijn omwille van interne moeilijkheden (sympathieën voor het nieuwe regime) en de dreigende oorlog (eerste onafhankelijkheidsoorlog); 1854: de Piëmontese regering slaat de lokalen van het seminarie aan.

1863: De Italiaanse regering geeft het seminarie van Turijn terug aan het bisdom. Het wordt opnieuw geopend voor seminaristen.

Ondertussen was ook het seminarie van Bra verschillende jaren gesloten.

1.2.4 Verdere vorming voor priesters na de priesteropleiding

1817: Het Kerkelijk Convict (Convitto ecclesiastico) te Turijn: combineert verdere moraal- en pastoraaltheologische vorming met pastorale praxis. Staat een mildere benadering van de pastorale problemen voor als de theologische faculteit en het seminarie van Turijn.

2. RELIGIEUZE MENTALITEIT EN POLITIEKE EN SOCIALE ONTWIKKELINGEN IN PIËMONTE IN DE NEGENTIENDE EEUW

De omwentelingen die het land van Johannes Bosco in de negentiende eeuw heeft doorgemaakt kan men het best ordenen in twee fasen, ongeveer samenvallend met de twee helften van de eeuw. Wij behandelen die thematiek vooral vanuit het oogpunt van de religieuze mentaliteitsgeschiedenis.

2.1 De eerste helft van de negentiende eeuw

2.1.1 De gebeurtenissen

De geboorte, de kinder- en jeugdijaren en de vormingstijd van J. Bosco situeren zich op een ogenblik dat Europa een reeks van beslissende gebeurtenissen doorgemaakt had, die de bestaande politieke en sociale orde omver geworpen hadden. De Atlantische cultuur werd getekend door de revolutionaire koorts, die niet enkel haar weerslag had op de politiek maar die ook geladen was met diepgaande culturele betekenissen. Zowel de opkomst als het verval van de revolutie en de republiek hadden de overtuigingen en de mentaliteiten aan het wankelen gebracht.

Dat was ook het geval voor Piëmonte dat omwille van de geografische nabijheid steeds bijzondere contacten met Frankrijk had uitgebouwd. Bepaalde stromingen, vooral op het vlak van de pastoraal, de kerkvisie en het (kerkelijk) recht hadden onder Napoleon en tijdens de Republiek een belangrijk impact op de Piëmontese kerk. Men kan hier denken aan de invloed van het deïsme, het gallicanisme en het jansenisme. Men contesteerde het

goddelijk recht van de koning, de hiërarchie die hoofdzakelijk van adellijke afkomst was en de eenvormigheid in de geloofsbeleving waarin weinig plaats was voor de rede, voor gelijkheid en voor verdraagzaamheid.

Na 1815 werd de bereikte toestand niet totaal van de kaart geveegd. Met het herstel van de monarchie werd ook de eenheid tussen 'Troon en Altaar' hersteld. De herstructurering van het schiereiland in koninkrijken en hertogdommen leidde vaak tot een zeer gesloten geest en mentaliteit.

Het restauratie-klimaat was in zeker opzicht doorgaans gunstig voor de Kerk. De politiek van de regeringen, de opkomst van het ultramontanisme (inspiratie wordt gezocht aan de andere zijde van de Alpen – ultra montes – in Rome) ten nadele van het gallicanisme (vermindering van de macht van de paus ten gunste van de [Franse] bisschoppen; de Franse staat als opperste autoriteit, ook in kerkelijke zaken), het episcopalisme (de macht van de paus niet groter dan die van de bisschoppen), de opkomst van de romantiek met zijn anti-intellectuele trekken werkten een nieuwe invloed van de kerk in de hand. Die kerk paste ook haar structuren aan. De nood aan zekerheid verstevigde het gezag van Rome. Nieuwe pastorale initiatieven worden genomen. Men denke o.m. aan de volksmissies, het opbloeien van nieuwe congregaties, de caritas en het opvoedingswerk. Toch zal het restauratieklimaat de idealen van de revolutie niet kunnen uitwissen.

2.1.2 De religieuze mentaliteit

Hoe reageerden hiërarchie en de gelovigen ten aanzien van deze gebeurtenissen? Hoe lazen ze de gebeurde feiten? Hoe interpreteerden ze 'achteraf' de revolutie en de opkomst en het verdwijnen van Napoleon en de republiek?

Die interpretatie is niet homogeen en eensluidend. Men kan enkel spreken van een 'overwegende' interpretatie, die men vooral aantreft bij de burgerlijke overheid, bij de clerus en bij de volkslagen, waaruit Don Bosco stamt.

De meerderheid van de gelovigen, voorgelicht door hun herders, interpreteerden de feiten vanuit een negatief licht. Zij zagen de revolutie als een gevaar, een heiligschennis, een werk van satan. Reeds voor de revolutie had men de vraag gesteld naar de waarde en de vruchten van de Verlichting. Meestal zag men deze als een uiting van hoogmoed van de rede en van anti-christelijke geest. Tijdens de revolutie waren de blijkbaar solide structuren van de Kerk in elkaar gestuikt. Sommigen zagen echter wel een verzoening mogelijk tussen de principes van de revolutie en het christelijk geloof. Anderen vonden de ontmanteling van de Kerk zelfs noodzakelijk en heilzaam voor de geloofsboodschap. Maar in hun herderlijke brieven verspreiden de bisschoppen een negatieve visie op de feiten. Dat doen ook veel volksmissiepredikanten en de schrijvers van spirituele literatuur. De revolutie gelijkt op het woord van de satan 'non serviam' ('ik zal U niet dienen'). Men meende zelfs de straf van God al te kunnen ontwaren in bepaalde rampen, o.m. in de hongersnood van de jaren 1815-1817 of in de liberale opstanden van 1820-1821. De revolutie werd beschouwd als de grote zondebok voor alle kwalen die de maatschappij teisterden.

In hun preken en toespraken onderstreepten priesters en de gewijde redenaars de noodzaak van bekering en een hernieuwde trouw aan het katholieke geloof en aan de Kerk. In die zin is de Restauratie, die de vernieuwing van de maatschappij verwacht van een bekering, een soort van 'antirevolutie'. De echte heropstanding van de samenleving is volgens velen enkel te verwachten indien men terug het soeverein gezag van het geloof, van de Kerk en van de paus erkent. Diezelfde geluiden hoorde men trouwens ook in de stellingen van de Franse auteurs zoals L. de Bonald, J. De Maistre of R.F. de Lamennais. Zij stigmatiseerden de revolutie als de oorzaak van de verdorvenheid van het hart, van de beneveling van de geest en van de verzwakking van de wil. Daardoor onderstreepten ze vooral een geloof van onderwerping, volgzaamheid en gehoorzaamheid aan de wil van God, aan zijn goedheid en aan zijn heilsplan, aan de Kerk ook die de enige houdster van de waarheid en de bezitster van de heilsmiddelen is. De gelovigen worden gewaarschuwd tegen het vuur van de revolutie, dat nog smeult onder de as en op elk ogenblik weer kan uitslaan. Zij worden aangemoedigd de hulp van God te vragen opdat de draak van de revolutie niet meer tot leven komen. Haar vangarmen zijn weliswaar afgekapt maar ze zouden wel eens opnieuw kunnen aangroeien. En men ziet dat trouwens reeds gebeuren in de geheime sekten, de vrijmetselarij enz.

De restauratie geeft ook aanleiding tot een type van pastoraal, getekend door strengheid en controle. Men onderstreept veel meer de ernst dan de blijheid van het christelijk leven. Volgens sommige bisschoppen moet de kerk, die uit een lange strijd komt, nu van haar innerlijke wonden genezen; het evangelie moet opnieuw verkondigd worden opdat het geloof wortel kan schieten in de diepte van het hart en niet enkel in oppervlakkige uiterlijkheden.

In de predikatie, de catechese, de verenigingen en de vrome genootschappen overweegt een tijdlang het thema van schuld, uitboeting en berouw. Bekering en verzoening moeten afgesmeekt worden door de goddelijke barmhartigheid en geconcretiseerd worden in de persoonlijke en sacramentele boete.

Het thema van de boete, van de aanhankelijkheid aan God en aan het geloof en aan de christelijke praktijken (sacramenten, devoties, naastenliefde...) stond vooral op het programma van de volksmissies, die vanaf 1815 in Frankrijk en ook in Piëmonte een nieuwe impuls kregen.

Toch is dat niet de enige reactie. Men ziet ook de opbloei van een katholieke vernieuwing op het vlak van de spiritualiteit, de sociale actie, de opvoeding, de pastorale, missionaire en caritatieve initiatieven. Met de hulp van leken (o.m. de markiezin G. Faletti di Barolo) bevordert de clerus de bijstand aan de armen en de scholing van het volk. Men denkt hier aan de stichting van heel wat verenigingen, die een diepgaand spiritueel en apostolisch bestaan bevorderen. Het is hun manier om tegen de Verlichting en haar vormen van atheïsme en agnosticisme te strijden. In die kringen groeit een meer optimistische visie en van daaruit komt er een pastoraal tot stand die sterk de nadruk legt op de mildheid van God en die ook de aanpak van Don Bosco zal beïnvloeden. Naast een mildere pastoraal ontwikkelt er zich ook een vroomheid die hartelijker en vreugdevoller is dan degene die door de rigoristen werd voorgestaan. Later nemen de volksmissies die aspecten over. In

dat verband moet men de invloed van de romantiek en de plaats van het religieuze gevoel beklemtonen. De grote invloed op dat vlak bereikte Piëmonte vanuit Frankrijk nl. het werk van François-René de Chateaubriand (1768-1848): 'Le Génie du christianisme', dat ook in het Italiaans werd vertaald.

2.2 De tweede helft van de negentiende eeuw

2.2.1 De gebeurtenissen

In de tweede helft van de 19de eeuw voltrekt zich de eenheid van het land en wordt het Koninkrijk Italië in het leven geroepen. De 'tijdelijke macht' van de pausen verdwijnt nagenoeg volledig. De politieke eenmaking van Italië kent een lange voorgeschiedenis. Het lot van Italië was eng verbonden met de pauselijke staat en vooral met de houding van de regerende pausen. Een centrale rol speelt hier Pius IX die evolueert van een openheid voor de liberale en nationale gedachte naar een intransigente positie, vooral na zijn historische toespraak op 29 april 1848; vanaf dit ogenblik wordt hij zelfs als 'verrader van de nationale zaak' bestempeld.

Oog moet men ook hebben voor de sociale realiteit. De snelle veranderingen in het economisch en sociaal weefsel, de crisis in de landbouwsector, het verschijnsel van de landvlucht en de verstedelijking hebben hun invloed op de populaire tradities en de religieuze praktijken, die erin geworteld waren.

2.2.2 De religieuze mentaliteit

De gebeurtenissen en de veranderingen die de politieke en sociale geschiedenis van de tweede helft in Piëmonte en Italië hebben gekenmerkt, kunnen helpen om beter de religieuze mentaliteit en de pastorale initiatieven te begrijpen die zich nadien ontwikkeld hebben. Het religieus klimaat verandert met de nieuwe situaties. De verantwoordelijken van de Kerk maar ook de geschriften bestemd voor het volk hebben het over 'ongeloof', 'religieusheid', 'zedenederf', 'vrijdenkerij', 'immoraliteit'. Volgens sommigen gaat het ontkersteningsproces, dat in de achttiende eeuw begonnen is, nu verder. De korte tussenpauze - de Restauratie - waarin de maatschappij weer zogenaamd officieel christelijk was, kon niet verder gaan. Het gedachtegoed van de Verlichting was moeilijk samen te rijmen met de alliantie tussen Troon en Altaar, waarbij diegene die de regels van de religie overtrad vaak ook door de staat gesanctioneerd werd.

Toch was het christelijk leven sterk georganiseerd en geritmeerd. De voornaamste tijden waren de zon- en feestdagen. Predikatie, catechismusonderricht, biecht, mis en communie en een veelheid van andere religieuze praktijken en devoties volgens bepaalde ritmen (elke dag, elke week, elk maand, elk jaar) tekenden het christelijk leven. De paasplicht, de vasten en liturgische feesten, de volksdevoties gebonden aan de jaargetijden, de maanden, de verering van de heiligen, wonderdoeners en beschermheiligen vormden de sterke momenten van een bestaan en van een milieu dat nog sterk door het sacrale getekend was.

Op pastoraal vlak waarschuwden bisschoppen en priesters angstvallig tegen zonde, ongelooft, ketterij en het immorele leven. Ze onderstreepten sterk de noodzaak van het vervullen van de plichten en de deelname van de gelovigen aan de religieuze praktijken. Meer dan aan de echte gewetensvorming te werken, beklemtoonden zij de uiterlijke deelname aan de 'godsvruchttoefeningen' van de goede christenen en het behoud van het klimaat van de christenheid. Behalve de druk op de gewetens konden zij tot ver in de negentiende eeuw ook nog beroep doen op vormen van uiterlijke controle om die plichten te doen onderhouden. De paasplicht werd gecontroleerd door certificaten die tijdens de vasten door de pastoors werden uitgedeeld en die bij de paascommunie ondertekend moesten worden afgeleverd. Zelfs kwam men ertoe de een of andere nog in de gevangenis op te sluiten omdat hij aan zijn paasplicht niet voldaan had. In 1873 worden de biljetten terug ingevoerd door de synode Gastaldi, evenwel met de raad er soepel mee om te gaan.

In de tweede helft van de eeuw zullen de religieuze en pastorale situaties nog ernstige veranderingen ondergaan. Er wordt een algemene daling van de kerkelijke praktijk vastgesteld. Door velen wordt dat als een teken van afvalligheid gezien. Toch moet men voorzichtig oordelen. Misschien was de christelijke geest tijdens het Ancien Régime en de Restauratie dan toch niet zo diepgaand. Wanneer dan de controle wegvalt, is het normaal dat de religieuze observantie en de sacramentele praktijk achteruitgaan. Over het algemeen blijft de grote massa van het platteland trouw zolang de landelijke parochies georganiseerd blijven. Het aankomend of groeiend proletariaat echter vindt niet het kader om een eventuele godsdienstigheid te beleven. De pastorale voorzieningen en de kerkelijke structuren waren niet voorbereid op deze veranderingen. Zo waren ook de parochies van de stad Turijn helemaal niet voorbereid om de jonge seizoenarbeiders van het platteland op te vangen. De veertien parochies van de stad Turijn lieten helemaal niet toe in te gaan op de eisen van de immigrerende jongeren. Die hadden heel andere vragen dan waar ze de zondagsmis konden bijwonen en de sacramenten ontvangen. De Kerk bevond zich snel in een nieuwe situatie en noch de clerus noch de parochies waren daarop voorbereid. De jongeren kwamen meestal uit de dorpen waar er een sterke religieuze controle bestond. Ze bevrijdden zich van de sociale controle van het dorp en van de kerkelijke organisatie. Meestal vallen zij ten prooi van diegenen die hen economisch uitbuiten. Het snelle loslaten van de banden met het thuisfront leidt hen vaak tot een humane en religieuze ontworteling. Binnen een korte tijdspanne hebben de priesters op hun parochie in de steden een groep van bewoners die 'anonieme christenen' zijn. Don Bosco zal een der eersten zijn om deze jongeren, aanvankelijk via een ambulante pastoraal, op te vangen. Later zal hij alles doen om hen ook op de verschillende levensvlakken te vormen. Op het bredere vlak kan men daarbij ook denken aan zijn initiatief van de 'Letture cattoliche'. Deze volksreeks is een goudmijn om de sociale, ethische en religieuze problematiek van die tijd te leren kennen – weliswaar steeds gelezen door de bril van Don Bosco en van diegenen, die in die reeks konden publiceren – zowel van de volwassenen als van de jeugd.

Ook het probleem van de politieke eenmaking van het land is belangrijk in de beschrijving de religieuze mentaliteit. Vele katholieken stonden in een zwaar gewetensconflict o.m. ook door de onverbiddelijke houding van Pius IX en van de

meerderheid van het episcopaat. De keuze voor een verenigd Italië scheen onverzoenlijk met de positie van de kerkelijke overheid. Diegenen die de nationale zaak ter harte wilden nemen eindigden op fatale wijze vaak in een anti-christelijke en anti-klerikale positie.

3. DE VROOMHEID IN DE NEGENTIENDE EEUW

Aansluitend bij de beschouwen over de pastorale situatie in de 19de eeuw kan nog even ingegaan worden op de vroomheidsvormen, die in deze tijd naar voren kwamen en die een wezenlijk aspect uitmaakten van de religieuze praxis in het milieu waarin ook Don Bosco leefde en werkte. De vroomheidsvormen lijken in grote mate afhankelijk van de heersende theologie in die tijd.

Na het Concilie van Trente namen de sacramenten een centrale plaats in binnen de katholieke Kerk. Van daaruit is het begrijpelijk dat de sacramentele vroomheid het leven van de katholieke gelovigen sterk tekende. Dat geldt ook voor de negentiende eeuw. Het boetesacrament, doorgaans 'biecht' genoemd, stond ten volle in de moraaltheologische discussie tussen probabilisme en probabiliorisme. Onbetwist was echter dat het in de lijn van de sacramententheologie van die tijd als een 'genadekanaal' werd aanzien. De sacramententheologie was daarbij vaak zeer verzakelijkt of gematerialiseerd. Men beklemtoonde de noodzaak van de frequente biecht. Ook de eucharistische vroomheid kreeg veel aandacht, vooral onder de vorm van het bijwonen van de mis en de communie. Gedurende de eeuw zette zich de campagne voor de frequente communie door. Daarnaast bevorderde men ook andere vormen van eucharistische vroomheid zoals de eucharistische aanbidding en de zegen (het zogenaamde 'lof').

Opvallend voor die tijd is ook de duidelijk geprononceerde heiligenverering. Vooral de Maria-devotie kent een betekenisvolle toename. Pius VII, die op wonderbare wijze uit de napoleontische gevangenschap bevrijd werd, stelde als dank daarvoor het liturgisch feest van 'Maria Hulp der Christenen' in. Onder Pius IX werd plechtig het dogma van de 'Onbevleete Ontvangenis van de Maagd Maria' (Immaculata) ingesteld. Daarmee verbonden werd ook de maand mei bijzonder aan de Maria-devotie gewijd.

Andere belangrijke devoties, die in de negentiende eeuw floreerden waren de devotie tot het H. Hart van Jezus, de Engelbewaarders, de Heilige Jozef of de Heilige Aloysius. Verder ook allerhande bedevaarten, kruiswegmeditaties en relikwieverering. Religieuze processies waren in trek en ook aflaten werden zeer geapprecieerd.

Het christelijk leven zelf werd sterk beheerst door het onderhouden van de geboden, die door de Kerk werden voorgeschreven. Door gebed, boete en strenge gehoorzaamheid ten aanzien van het kerkelijk gezag wilde men zich de genade van God 'verdienen'. Men las de geestelijke schrijvers uit het verleden zoals Alfonsus van Liguori en Franciscus van Sales. De productie op vlak van de spiritualiteit was in de negentiende eeuw relatief arm.

Spiritualiteit en vroomheid hadden doorgaans sterke individuele accenten. Men had meer aandacht voor de individuele heiliging als voor het heil van de wereld. Dit geldt zeker de theoretische aspecten want in de praktijk bestond er ook veel edelmoedigheid in de (overwegend caritatieve) aanpak van probleemvelden in de samenleving. Kenmerkend is ook een bepaalde vorm van dualisme: er is enerzijds het kamp van de katholieke Kerk die vecht tegen de kerkvijandelijke krachten van het liberalisme en het socialisme, die als 'goddeloos' werden bestempeld. Typisch voor het wereldbeeld is wellicht een tekst van A. Guerra, een vriend van Don Bosco: 'de maatschappij is thans in twee velden opgedeeld, in twee zeer talrijke legers. Het ene draagt het teken van het kruis en strijdt voor waarheid, rechtvaardigheid en geloof in God; het ander draagt in zijn vaandel de driehoek van het socialisme en de beker van de wellust en strijdt voor de leugen, de onrechtvaardigheid, de vrijheid van de gedachte en het atheïsme' (A. GUERRA, *Le vocazioni allo stato ecclesiastico quanto alla necessità e al modo di aiutarle. Osservazioni pratiche antecedute da alcune avvertenze sulla scarsezza del clero*, Rome, 1869, p. 10).

4. WALDENZEN

Een gedeelte van de geschriften van Don Bosco, vooral uit de reeks 'Lecture Cattolice' polemiseert met de Waldenzen en de protestanten.

Piëmonte en Turijn hadden steeds protestanten op hun grondgebied gehad. Die woonden vooral in de 'Waldenzische valleien' en rond de ambassades van de overwegend protestantse landen (Engeland, Nederland, Pruisen), die te Turijn vertegenwoordigd waren. De Waldenzen leverden sinds lang zielzorgers voor de protestanten. Wel moet gezegd dat de protestantse aanwezigheid steeds gering geweest is in Italië. Wat Piëmonte ten tijde van Don Bosco betreft, zijn er vooral drie niet-katholieke christelijke confessies vertegenwoordigd: 1) een groep protestanten; 2) de Waldenzen die buiten de valleien leefden en 3) de grotere groep die in de valleien leefde.

Na een bewogen geschiedenis hadden de Waldenzen (circa 21000) zich in de Alpenvalleien gesetteld. Tot aan hun 'emancipatie' leefden ze daar in een soort van getto. Samen met de Joden (circa 7000) werden zij aanzien als randburgers. Hun godsdienst werd niet erkend door de politiek van de Restauratie. Ze hadden niet dezelfde burgerlijke, juridische en politieke rechten die de andere burgers hadden. In hun enclaves hadden ze zich echter met de hulp van de diplomaten van de protestantse landen te Turijn, vrij goed georganiseerd.

Maar rond het midden van de eeuw zou het Italië van toen grondige politieke verschuivingen ondergaan. De marginalisering van bepaalde burgers werd voortaan als onverzoenbaar met de nieuwe grondwet (Statuto) gezien. Meerderen, onder wie ook katholieken en priesters, verlangden de 'emancipatie' van Joden en Waldenzen. Deze confessies werden juridisch grotendeels erkend door de grondwet (1848). Voortaan hadden Joden en Waldenzen, ten minste in principe, de gelijke politieke rechten van alle burgers en mochten ze ook scholen en universiteiten bezoeken en hun geschriften

verspreiden. Het zal echter nog enige jaren duren vooraleer dat wat hen juridisch werd gegeven 'de facto' in de werkelijkheid wordt omgezet. De principiële vrijheden werden feitelijk nog ingeperkt. Maar de getto-situatie ging snel tot het verleden behoren.

De Waldenzen werden echter voor een nieuw probleem gesteld. De visies op de concrete inschakeling in de Italiaanse samenleving liepen sterk uit elkaar. Voor sommigen (A. Bert e.a.) was de emancipatie een soort van eindpunt. Andere zagen er een nieuw vertrekpunt in. Behalve de vrijheid om hun godsdienst te beleven probeerden ze ook een Kerk te worden in tegenstelling met de katholieke Kerk. De anglicaan Charles-Beckwitt, bekend weldoener van de bewoners van de valleien, trachtte tot een soort van synthese te komen. Hij lanceerde de zin die een referentiepunt zou worden voor de protestantse beweging: 'voortaan zult ge missionarissen zijn of zult ge niets zijn!' De Waldenzen moesten zich dus inschakelen in de beweging van de nationale vernieuwing. Vanaf 1850 besloten de Waldenzen de Italiaanse taal aan te nemen, een vormingshuis voor de bedienaars van de eredienst te stichten evenals een uitgeverij. Zij richtten zich bij voorkeur tot mensen met weinig vorming en cultuur. In 1851 begon J.P. Meille de publicatie van een tijdschrift 'La Buona Novella', bedoeld als een instrument voor de evangelisatie. Aanvankelijk verzamelden de Waldenzen volk van alle slag. Reeds in 1854 verlaten sommigen de Waldenzen om zich te verenigen in de 'evangelische gemeenschappen', die later tot een soort van vrije kerk ontwikkelden.

Belangrijk is echter de propaganda die uitgaat van de Waldenzen. Zij richtten zich dus tot een cliënteel, die ten dele ook het cliënteel van Don Bosco was. Vooral in de wijk 'Porta Nuova' was hun propaganda intens. Daar bouwden ze ook hun tempel, onder de ogen van de jongeren die het Oratorio van Luigi bezochten. De Waldenzen hadden zich steeds toegelegd op de verspreiding van het boek, zelfs voor 1848 toen dit nog zeer gevaarlijk was.